

РОЗДІЛ 7

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/26>

СУДОВА ПРАКТИКА В СПРАВАХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА: ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

JUDICIAL PRACTICE IN CASES ON CRIMINAL OFFENSES AGAINST SAFETY OF PRODUCTION: ISSUES OF LEGAL ANALYSES

**Дудоров О.О., д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права**
Навчально-науковий інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Мовчан Р.О., д.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права**
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Статтю присвячено висвітленню проблемних питань кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва в судовій практиці і виробленню розрахованих на правозастосувачів рекомендацій.

Ураховуючи те, що всі статті розділу X Особливої частини Кримінального кодексу України (КК) містять бланкетні диспозиції, увагу звернено на питання належної конкретизації обвинувачення. Окремо розглядається проблема кримінально-правової кваліфікації порушення правил, які трапляються на автомобільних газозаправних станціях (пунктах).

З посиланням на матеріали судової практики і наукові здобутки встановлюється зміст таких ознак складів кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, як суспільно небезпечні наслідки (шкода здоров'ю особи, загибель людей, інші тяжкі наслідки), причинний зв'язок, потерпілий, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Зокрема, встановлено, що причинний зв'язок, будучи, за загальним правилом, опосередкованим, може ускладнюватись необережною поведінкою потерпілого, винною діяльністю декількох суб'єктів, властивостями експлуатованої техніки, складністю технологічних процесів тощо. Аргументовано, що труднощі кваліфікації розглядуваних кримінальних правопорушень пов'язані здебільшого з розмежуванням складів суміжних посягань і встановленням змісту оцінних ознак. Доведено, що коло суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК «Порушення вимог законодавства про охорону праці», потребує законодавчого розширення.

Зроблено висновок про те, що для вирішення конкретних кримінально-правових проблем потрібні чіткі нормативні і правозастосовні орієнтири, засновані на наукових здобутках. Показано, що загалом позитивну роль правозастосовного орієнтира в досліджуваній категорії кримінальних проваджень продовжує виконувати постановою Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва», у зв'язку з чим поява її сучасного аналога відіграла б позитивну роль у забезпеченні однаковості і передбачуваності судової практики.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, кваліфікація, судова практика, правозастосовні орієнтири, бланкетність, охорона праці, склад кримінального правопорушення.

The article is devoted to the coverage of problematic issues of qualification of criminal offenses against safety of production in judicial practice and the development of recommendations aimed at law enforcement.

Given the fact that all articles of Section X of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (CC) contain blanket dispositions, special attention is drawn to the issue of proper specification of prosecution. The issue of criminal law qualification of violation of the rules that occur at automobile gas stations (points) is considered separately.

With reference to the materials of judicial practice and scientific achievements, the content of such features of criminal offenses against the safety of production as socially dangerous consequences (harm to human health, death, other serious consequences), causation, victim, subject and subjective side is substantiated. In particular, it is established that the causal link, being, as a general rule, indirect, can be complicated by the negligent behavior of the victim, by the fault of several entities, the properties of the equipment, the complexity of technological processes and more. It is argued that the difficulties in qualifying criminal offenses in question are mainly related to the delimitation of related offenses and the establishment of the content of evaluative elements. It is proved that the range of subjects of a criminal offense under Art. 271 of the Criminal Code «Violation of the requirements of the legislation on labor protection» requires legislative expansion.

A conclusion is made that clear normative and law enforcement guidelines based on scientific achievements are needed to solve specific criminal law issues. It is shown that the decision of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of June 12, 2009 № 7 "On the practice of application by the courts of Ukraine of legislation in cases of crimes against safety of production" largely continues to play a positive role in law enforcement in the studied group of criminal proceedings. With reference to this, introduction of its modern version would play a positive role in ensuring uniformity and predictability of judicial practice.

Key words: criminal offenses against safety of production, qualification, judicial practice, law enforcement guidelines, blanketness, labor protection, composition of criminal offense.

Ст. 3 Конституції України проголошує людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Цей задекларований базовий принцип реалізується за допомогою похідних від ст. 3 норм, зосереджених у розділі II Основного Закону «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Чільне місце серед соціально-економічних прав і свобод

людини та громадянина посідають трудові права, яким присвячено ст. 43 Конституції України. Зокрема, тут зазначається, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці.

Закріплення трудових прав людини і громадянина та механізму їх реалізації здебільшого знаходить свій вияв у нормах регулятивного (трудового) законодавства. Пра-

вові ж забезпечення охорони цих прав (зокрема, права на безпечні умови праці) у разі їх порушення покладається на норми, зосереджені в інших галузях права, в яких встановлено відповідальність за порушення норм регулятивного законодавства. Кримінальний кодекс України (далі – КК) покликаний охороняти трудові права від найбільш небезпечних проявів їхніх порушень – кримінально-протиправних посягань. Зокрема, заборони, об'єднані в розділ X Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва», поширюючи свою дію як на матеріальне, так і нематеріальне виробництво, призначені забезпечувати охорону життя і здоров'я осіб при здійсненні виробничих процесів.

Законодавчі положення, присвячені відповідальності за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, докладно проаналізовано в працях, зокрема, таких вітчизняних дослідників, як О.О. Бахуринська, В.І. Борисов, Г.С. Крайник, М.П. Куцевич, В.І. Павликівський, О.О. Пашенко. При цьому слід бути свідомим, що проблема невідворотності й адекватності кримінально-правового реагування на поведінку порушників заборон, закріплених у КК (і розділ X його Особливої частини не є винятком), лежить наразі не стільки в законодавчій, скільки в правозастосовній площині. До того ж ЄСПЛ неодноразово наголошував на такому: не можна очікувати, щоб саме в законі були однозначно вирішені абсолютно всі питання; передбачуваність закону може впливати не лише з тексту закону, а й зі сталої практики його застосування; термін «закон» слід розуміти в його сутнісному, а не формальному значенні, визнаючи ним чинне законодавче положення, витлумачене компетентним судом.

У сучасних умовах ексклюзивна функція кримінального закону (зокрема, в частині визначення підстав кримінально-правової кваліфікації) поступово втрачається і переходить до інших джерел кримінального права. Складно не погодитись із тим, що судова практика, застосовуючи загальні норми до конкретних ситуацій, наближає їх до життя. У конкретних справах кримінальний закон знаходить своє реальне вираження, визначаючи уявлення правозастосувача про його зміст. У судовій практиці, як у «краплі води», відображаються всі проблеми конкретного складу злочину. Іноді судова практика вступає в суперечність із підходами, запропонованими в теорії кримінального права. Колізії, що виникають, знижують авторитетність судового акту і врешті-решт породжують сумніви в його обгрунтованості. З огляду на «людський фактор», звернення до судової практики повинно мати обережний, виважений характер, в кожному конкретному випадку враховувати повну інформацію про обставини справи і мотиви суду [1, с. 567].

З огляду на сказане, мета статті – висвітлити проблемні питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва в судовій практиці і на підставі цього виробити розраховані на правозастосувачів рекомендації.

Зазначимо, що всі статті розділу X Особливої частини КК містять бланкетні диспозиції. Тому для встановлення ознак об'єктивної сторони складів аналізованих кримінальних правопорушень необхідно звертатися до положень тих чи інших нормативно-правових актів у сфері охорони праці (за потреби – і локальних документів, тобто інструкцій, наказів, розпоряджень тощо, які діють тільки на відповідних підприємствах), а під час формулювання обвинувачення розкривати суть допущених порушень. Тут (під час конкретизації обвинувачення) може стати у пригоді та обставина, що своїми наказами Державна служба України з питань праці періодично (на певну дату) затверджує Показчик нормативно-правових актів з охорони праці. Слід також мати на увазі те, що ст. 271 КК охоплюється порушення загальних правил охорони праці, тобто тих, які поширюються на всі галузі та види виробництва,

стосуються всіх працівників і гарантують безпеку осіб, пов'язаних із виробництвом. Натомість порушення спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, безпечної експлуатації будівель і споруд, потребують кваліфікації за ст. ст. 272–275 КК відповідно. Неврахування бланкетного характеру диспозицій указаних статей КК, їх співвідношення в сукупності з відсутністю належної конкретизації обвинувачення може призводити до неправильної кваліфікації вчиненого.

Так, Особа-2 виконував роботи з очищення даху від снігу, що належать до робіт із підвищеною небезпекою. Перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, він упав на асфальтне покриття подвір'я і загинув. З огляду на те, що головний інженер ПрАТ «Охтирський м'ясокомбінат» Особа-1 порушив свою посадову інструкцію, не здійснивши контролю за додержанням правил охорони праці Особою-2, який перебував в його прямому підпорядкуванні, суд кваліфікував скоєне Особою-1 за ч. 2 ст. 271 КК [2]. Оскільки ж зазначені роботи уналежено до робіт із підвищеною небезпекою (а перелік таких робіт ч. 3 ст. 18 Закону України (далі – ЗУ) «Про охорону праці» затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці), діяння винного мало кваліфікуватися за ч. 2 ст. 272 КК.

Вироком суду саме за цією кримінально-правовою нормою засуджено Особу-1, яка, будучи ФОПом, організувала проведення робіт із рекультивации земельної ділянки (звалища) на території підсобного господарства одного з підприємств. Під час виконання цих робіт смертельної травми зазнав один із робітників, які займались вибиранням із ґрунту металевих і пластикових виробів після того, як машиніст екскаватора за допомогою ковша екскаватора знімав верхній шар ґрунту. У своїй касаційній скарзі захисник Особи-1, зокрема, зазначив, що висновок інженерно-технічної експертизи з охорони праці не мав бути взятий до уваги судами першої та апеляційної інстанцій, оскільки експерт у своєму висновку не зазначила та в судовому засіданні не змогла відповісти, чому роботу зі збору металобрухту і пластику вона визнала рекультивацією, яка належить до робіт із підвищеною небезпекою.

Залишаючи без задоволення касаційну скаргу захисника Особи-1, в якій стверджувалося про відсутність у вчиненому Особою-1 складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду (далі – ККС ВС) наголосив на тому, що зняття шару ґрунту екскаватором та очистка ґрунту від металу і пластику охоплюються поняттям рекультивации з огляду на ст. 52 ЗУ «Про охорону земель» і ч. 1 ст. 166 ЗК, тобто здійснювані роботи є роботами з підвищеною небезпекою. Також ККС ВС вирішив за потрібне вказати на те, що відповідно до пунктів 73, 101, 109 Переліку робіт із підвищеною небезпекою, затвердженого наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 р. № 15 (далі – Перелік), проведення розкривних робіт, виїмка і навантаження корисних копалин при відкритих гірничих роботах, вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів, управління тракторами і самохідним технологічним устаткуванням належать до робіт із підвищеною небезпекою. Особа-1 залучив людей і екскаватор для виконання робіт із вибирання з ґрунту виробів з металу і пластику, а тому його діяльність відповідала ознакам виробництва і при цьому була виконана з порушенням правил безпеки під час проведення робіт із підвищеною небезпекою. Отже, діяння Особи-1 виступав ККС ВС, а районний та апеляційний суди правильно кваліфікували за ч. 2 ст. 272 КК [3].

Наведена аргументація не видається безспірною: 1) із закріпленого в ст. 52 ЗУ «Про охорону земель» розуміння рекультивації земельних ділянок (здійснюється через поширене нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву знятої ґрунтової маси, а в разі потреби – і материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель) не впливає, що організовані Особою-1 роботи є підстави визнавати рекультивацією земельної ділянки; 2) у Переліку немає згадування про рекультивацію земельних ділянок, а тому не зовсім зрозуміло, для чого під час вирішення питання про правильність кваліфікації скоєного Особою-1 судами (включаючи ККС ВС) робились спроби «прив'язати» рекультивацію земельних ділянок до робіт із підвищеною небезпекою; 3) з урахуванням обставин справи вказівка щонайменше на такі включені до Переліку роботи, як виїмка і навантаження корисних копалин при відкритих гірничих роботах, вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів, не є доречною; 4) щодо прийняттого (на перший погляд) розуміння зняття верхнього шару ґрунту як «проведення розкривних робіт», то і в цій частині не може не виникати сумнівів, бо в Переліку такі роботи в межах його п. 73 поєднані з виїмкою і навантаженням корисних копалин при відкритих гірничих роботах, чого в розглядуваній ситуації явно не вбачалось. Таким чином, здійснена ККС ВС конкретизація обвинувачення під час застосування статті КК з бланкетною диспозицією, на жаль, не може вважатись узірцевою.

У провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 273 КК «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах», слід звертати увагу на наявність нормативних документів (наказів, положень, регламентів тощо) про віднесення підприємства (цеху) до певної категорії (класу) вибухонебезпечності. Актуальним залишається наведене в абз. 2 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства в справах про злочини проти безпеки виробництва» (далі – ППВСУ від 12.06.2009 № 7) роз'яснення про таке: якщо діяння, яке викликало вибух і заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого або загибель людей, сталося на виробництві, не віднесеному у встановленому порядку до вибухонебезпечного, вчинене має кваліфікуватись як службова недбалість (ст. 367 КК), як кримінальне правопорушення проти безпеки праці (ст. 271, ст. 272 КК) або проти життя чи здоров'я особи (ст. 119, 128 КК).

Тривалий час серед порушень, які кваліфікувалися за ст. 273 КК (зокрема, її ч. 1), чи не найбільшу частку в судовій практиці становили випадки встановлення автомобільних газозаправних пунктів і реалізації скрапленого газу без отримання необхідних дозвільних документів на проведення робіт із підвищеною небезпекою, експлуатації обладнання підвищеної небезпеки, без проходження навчання та перевірки знань з охорони праці, без розроблення планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій тощо [4; 5]. Мотивуючи свої рішення, правозастосувачі посилалися на порушення обвинуваченими норм ЗУ «Про охорону праці», ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки», ЗУ «Про пожежну безпеку», Правил техногенної безпеки у сфері цивільного захисту на підприємствах, в організаціях, установах та на небезпечних територіях, Положення щодо розробки планів локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій тощо. При цьому зверталась увага на те, що згідно з п. 9.1 Норм визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою (затв. наказом МНС України від 3 грудня 2007 р. № 833) автомобільний газозаправний пункт належить до вибухонебезпечних об'єктів категорії Аз (зовнішні установки, в яких містяться горючі

гази). Відповідно до п. 5 чинного раніше наказу МВС України від 5 вересня 1998 р. № 651 «Про затвердження Переліку об'єктів та промислових підприємств з підвищеним рівнем вибухопожежонебезпеки, які підлягають щорічному пожежно-технічному обстеженню» автозаправні станції також називалися підприємствами з підвищеним рівнем вибухопожежонебезпеки.

Останніми роками, однак, під час кваліфікації подібних порушень правозастосувачі наголошують не на тому, що автомобільні газозаправні станції (пункти) є вибухонебезпечними підприємствами, а на тому, що відповідно до Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки (затв. постановою КМУ від 26 жовтня 2011 р. № 1107), Переліку машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки (затв. постановою КМУ від 3 лютого 2021 р. № 77), Переліку робіт з підвищеною небезпекою (пункти 2, 3, 6, 11), Правил безпеки систем газопостачання (затв. наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 15 травня 2015 р. № 285) вказані станції належать до об'єктів підвищеної небезпеки, а тому роботи з їхнього обслуговування та експлуатації є роботами з підвищеною небезпекою і, відповідно, зазначені порушення мають кваліфікуватись не за ст. 273, а за ст. 272 КК. Отже, газові автозаправні станції одночасно можуть бути визнані як об'єктами підвищеної небезпеки, так і вибухонебезпечними підприємствами.

Тому для отримання відповіді на питання, за якою статтею КК необхідно кваліфікувати вчинюване на них порушення, вирішальне значення має з'ясування його (порушення) змісту. Щодо цього в юридичній літературі зазначається: якщо мало порушення правил, які забезпечують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (паління в приміщенні вибухонебезпечного цеху, користування відкритим вогнем, ведення робіт за відсутності належної вентиляції тощо), вчинене має кваліфікуватись за ст. 273 КК. Якщо ж винна особа допустила порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) інших правил безпеки (наприклад, про охорону праці, виконання робіт із підвищеною небезпекою), вчинене не містить ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 273 КК, і має кваліфікуватись за ст. 271 або ст. 272 КК [6, с. 532]. Ураховуючи ж те, що в розглядуваних ситуаціях (порушення на автомобільних газозаправних станціях (пунктах)) ідеться саме про порушення на вибухонебезпечному підприємстві правил виконання робіт з підвищеною небезпекою, вчинене потребує кваліфікації не за ст. 273, а за ст. 272 КК.

За конструкцією об'єктивної сторони складу кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва є матеріальними, адже їхньою обов'язковою ознакою є наслідки. Останніми можуть бути, зокрема, загибель людей (частини другі ст. ст. 271–275 КК), що, на нашу думку, означає смерть двох або більше людей. Ураховуючи відповідне роз'яснення ППВСУ від 12.06.2009 р. № 7 (абз. 3 п. 21), деякі суди за ознакою загибелі людей кваліфікують і випадки заподіяння смерті одній особі [7; 8]. Проте, виходячи з буквального тлумачення вживаного в множині в тексті кримінального закону слова «людей» (не «людини»), під «загибеллю людей» слід розуміти лише смерть двох або більше людей [9]. Загибель однієї особи охоплюється поняттям інших тяжких наслідків. На користь такого розуміння звороту «загибель людей» вказує і та обставина, що в тих випадках, коли законодавець мав на меті вказати на смерть однієї людини, він так і зробив, розмежувавши за потреби наслідки у вигляді смерті однієї особи, з одного боку, та двох і більше осіб – з іншого (наприклад, ч. 2 і ч. 3 ст. 286, ч. 1 і ч. 2 ст. 415 КК).

Особа-1 порушив правила безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою на виробництві, що

привело до смерті потерпілого. Кваліфікуючи діяння Особи-1 за ч. 2 ст. 272 КК, суд правильно вказав на те, що в цьому разі мала місце не «загибель людей», а настання «інших тяжких наслідків», виявом яких стала смерть потерпілого [10].

До інших тяжких наслідків (частини другі ст. ст. 271–275 КК) зазвичай зараховують, зокрема, заподіяння хоча б одній людині смерті або тяжких тілесних ушкоджень, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам. Наприклад, Особа-2, працюючи пташницею, внаслідок порушення Особою-1 ст. 13 ЗУ «Про охорону праці» розпочала виконання своїх обов'язків без захисних окулярів, рукавиць і халату. Під час проведення дезінфекції поїльних і кормових ліній пташника в очі Особи-2 потрапили хімічні речовини, що призвело до заподіяння їй тяжких тілесних ушкоджень. Учинене Особою-1 кваліфіковане за ч. 2 ст. 271 КК за ознакою заподіяння інших тяжких наслідків [11].

Випадки заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній особі необхідно визнавати не «іншими тяжкими наслідками», а «заподіянням шкоди здоров'ю». Незважаючи на роз'яснення, викладені в ППВСУ від 12.06.2009 р. № 7 (абз. 4 п. 21), видається, що до інших тяжких наслідків не слід зараховувати і заподіяння матеріальної шкоди незалежно від її розміру, а також тривалій простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць. Заподіяння шкоди майнового характеру має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку. Викладена точка зору ґрунтується на тому, що в тих випадках, коли в статті КК «загибель людей» є єдиною альтернативою «іншим тяжким наслідкам», до змісту останніх можна зараховувати лише ті наслідки, які полягають у певній фізичній шкоді людині. Адже терміни, які використані у відкритих переліках, позначають однорідні поняття; інші ознаки мають бути подібними з прямо вказаними в КК (майнова ж шкода принципово відрізняється від тієї, на врахування якої орієнтує закон через термін, що є кореневим у відповідному законодавчому формулюванні, у нашому випадку це «загибель людей») [12, с. 162–170]. До того ж зі змісту нормативно-правових актів, які утворюють «бланкетний складник» досліджуваних кримінально-правових заборон, випливає, що ці акти спрямовані на охорону лише життя та здоров'я особи; інакше кажучи, у разі настання матеріальної шкоди юридичній або фізичній особі не заподіюється шкода безпосереднім об'єктам кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва.

З огляду на сказане, як неправомірне слід розцінити рішення одного із судів, який передбаченими у ч. 2 ст. 273 КК іншими тяжкими наслідками визнав нанесення матеріальних збитків у розмірі 15 млн 044 тис. 132 грн [13].

Крім констатації суспільно небезпечного діяння та наслідків, для інкримінування статей КК про відповідальність за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва необхідним є встановлення причинного зв'язку між порушенням відповідних правил і суспільно небезпечними наслідками. Наприклад, у вирокі одного із судів указується на те, що дії Особи-1 з технічної точки зору перебувають у прямому причинно-наслідковому зв'язку з подією, що трапилась, та її негативними наслідками – загибеллю Особи-2, що й стало підставою для кваліфікації діяння Особи-1 за ч. 2 ст. 271 КК [14].

Водночас слід мати на увазі те, що причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, будучи, за загальним правилом, не прямим, а опосередкованим, може ускладнюватись необережною поведінкою потерпілого, винною діяльністю декількох суб'єктів, властивостями експлуатованої техніки, складністю технологічних процесів тощо. Установлюючи наявність причинного зв'язку, слід ураховувати і те, що іноді нещасні випадки на виробництві

можуть бути викликані порушеннями правил безпеки чи інших вимог охорони праці з боку самих потерпілих (зокрема, використання заборонених знарядь праці чи прийомів виконання певних робіт для їх полегшення чи прискорення). Це може вказувати на відсутність причинного зв'язку, через що в кожному конкретному випадку слід з'ясувати роль потерпілого в події. На практиці слідчі часто працюють із матеріалами відомчих розслідувань нещасних випадків, якими винним у нещасному випадку визнається саме потерпілий. Такі матеріали, як слушно зазначає О.В. Таран, слід піддавати критичному аналізу, враховуючи той факт, що роботодавець через зацікавленість у формулюванні такого висновку комісії має можливість вплинути на її діяльність, а отже, на результат її роботи [15, с. 130–131].

Вироком районного суду за ч. 2 ст. 271 КК засуджено засновника і керівника селянсько-фермерського господарства (СФГ) А., обвинуваченого в незабезпеченні функціонування системи управління охорони праці на підприємстві. Унаслідок допущених А. порушень не була своєчасно виявлена й усунута несправність запірної арматури індивідуальної балонної установки, розміщеної в приміщенні СФГ, стався витік газу, а згодом пожежа, під час якої загинув охоронець П. Скасовуючи вирок і направляючи справу на новий судовий розгляд, Судова палата в кримінальних справах Верховного Суду України у своїй ухвалі вказала, зокрема, на неврахування районним судом тієї обставини, що потерпілий П. користувався газовим обладнанням, знаючи про його несправність, у нетверезому стані і займаючись потюпюпалінням [16, с. 526–530].

Потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК, у судовій практиці (значною мірою під впливом роз'яснень, наведених в абз. 3, 4 п. 8 ППВСУ від 12.06.2009 № 7) визнається тільки особа, яка має постійний чи тимчасовий зв'язок із певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності. Це можуть бути особи, які безпосередньо працюють на підприємстві, установі чи організації, особи, які прибули у відрядження, на практику, стажування (учні та студенти навчальних закладів, вихованці, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти – під час навчально-виховного процесу, а також якщо вони залучені до будь-яких робіт під час, перед або після навчально-виховного процесу, в період проходження виробничої практики (стажування)), виконання робіт на підприємствах, а також особи, діяльність яких пов'язана з цим виробництвом. Викладене тлумачення КК виходить, зокрема, зі ст. 2 ЗУ «Про охорону праці», згідно з якою його дія поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, та на всіх працівників.

Інша точка зору з розглядуваного питання кваліфікації полягає в тому, що потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК, може бути будь-яка особа. Адже: 1) у цій статті КК (на відміну, наприклад, від ст. 135 КК 1960 КК, в якій фігурували трудящі) немає жодних відповідних обмежень; 2) норми про відповідальність за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, відокремлені від норм про кримінальну відповідальність за посягання на трудові права, охороняють права й інтереси не лише працівників – учасників виробництва, а й інших осіб; 3) так вирішується питання щодо юридичних складів кримінальних правопорушень (наприклад, проти безпеки руху та експлуатації транспорту); 4) відповідальність за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва обмежується за іншими ознаками складів цих правопорушень, а не за ознакою потерпілого; 5) визначення кола потерпілих у цьому разі не може ґрунтуватись на основі інших (відмінних від КК) нормативно-правових актів з урахуванням низького

рівня законотворчості; б) тексти ст. 271 КК, з одного боку, і ст. ст. 272–274 КК, з іншого – не містять відмінностей у вказівці на коло потерпілих [17, с. 382–384].

Право на працю може бути реалізоване через укладання не лише трудових, а й цивільно-правових договорів (зокрема, договори підряду, договори про створення твору в галузі науки, літератури, мистецтва). Однак (з урахуванням положень регулятивного законодавства, яке розрізняє трудові відносини, пов'язані з використанням найманної праці, і цивільно-правові відносини) виконавці цивільно-правових договорів на виконання робіт не належать до кола осіб, які можуть бути визнані потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК. При цьому слід мати на увазі те, що трудові відносини з певних причин можуть маскуватись цивільно-правовими відносинами. До речі, у справі «Космата проти України» (рішення від 15 січня 2015 р.) ЄСПЛ, вирішуючи, чи було порушено ст. 2 ЄКПЛ під час кримінального розслідування, здійснюваного за ч. 2 ст. 271 КК у зв'язку зі смертю К. (нещасний випадок стався, коли той очищував екструдер млину на одному з підприємств), зокрема, звернув увагу на те, що: договір підряду між К. і підприємством укладено для приховування дійсних трудових відносин; висновок про визнання К. найманим працівником підприємства підтверджено національними судами [18, с. 139–150].

З норм Кодексу законів про працю України випливає, що: фактичний допуск особи до роботи з відома або за дорученням роботодавця, його представника і незалежно від того, чи був трудовий договір належним чином оформлений, також є підставою виникнення трудових відносин; роботодавці, які з різних причин не завжди укладають трудові договори з працівниками, несуть відповідальність за створення необхідних умов праці. Так, у разі заподіяння шкоди здоров'ю особи, трудові відносини з якою не були оформлені належним чином, діяння винуватого може кваліфікуватися за ст. 271 КК.

Наприклад, майстер цеху деревообробки ПП «Грант-Сервіс» Особа-1, будучи службовою особою зазначеного підприємства, на яку покладено виконання спеціальних обов'язків з охорони праці, усвідомлюючи той факт, що трудові відносини між ПП «Грант-Сервіс» та Особою-2 не оформлені, внаслідок чого останній не проходив навчання і необхідні інструктажі, допустив останнього до виконання робіт із завантаження тирси до контейнера на території цеху з виробництва кронштейнів для європіддонів, внаслідок чого Особа-2 впав до зазначеного контейнера і загинув [19]. Указані діяння мали б додатково кваліфікуватися і за ст. 172 КК «Грубе порушення законодавства про працю».

Потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК, можуть бути будь-які особи. Зокрема, це й особи, які жодним чином не стосуються виконання робіт із підвищеною небезпекою (абз. 2 п. 10 ППВСУ від 12.06.2009 № 7). Наприклад, Особа-1, будучи машиністом автокрану, допустив порушення законодавства під час виконання робіт з укладки залізобетонних блоків у фундамент за допомогою автокрана, що призвело до тяжких наслідків у вигляді спричинення тяжких тілесних ушкоджень Особи-2 – сторонній особі в зоні роботи автокрану. Діяння Особи-1 кваліфіковано за ч. 2 ст. 272 КК [20].

Переходячи до аналізу суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, зазначимо, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК, – спеціальний: ним може бути лише службова особа підприємства, установи, організації або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. Поняття «громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності» не є вдалим, оскільки необґрунтовано звужує коло суб'єктів відповідного кримінального правопорушення.

Наприклад, такими суб'єктами не визнаються самозайняті особи, які перебувають у трудових відносинах зі

своїми працівниками. З урахуванням того, що дія законодавства охорону праці, як уже зазначалось, поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, і на всіх працівників, термін «громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності» у ч. 1 ст. 271 КК доцільно замінити зворотом «фізична особа, яка використовує найману працю». Тут доречно нагадати, що в юридичній літературі вже три рази час пропонується запровадити кримінальну відповідальність рядових працівників за порушення вимог законодавства про безпеку праці, якщо це спричинило тяжкі наслідки [21, с. 87–106, 275; 22, с. 338]. Інший прийнятний варіант вдосконалення ст. 271 КК, який дозволить поширити її дію і на власників юридичних осіб, які згідно із законодавством про працю мають зобов'язання із забезпечення охорони праці, але не є службовими особами, – це заміна формулювання «службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності» зворотом «особою, яка зобов'язана забезпечити їх дотримання, або особою, яка зобов'язана їх дотримуватись» [23, с. 300].

De lege lata не можуть відповідати за ст. 271 КК працівники підприємства, установи, організації, не наділені повноваженнями службових осіб. Якщо спричинені такими особами порушення відповідних вимог спричинили заподіяння смерті або тілесних ушкоджень, вчинене має розцінюватись як кримінальне правопорушення проти життя чи здоров'я особи. Правильність такого тлумачення положень чинного кримінального закону підтвердив ККС ВС під час розгляду справи щодо майстра виробничого навчання професійного художнього училища Особи-1. Установлено, що Особа-1 на підставі наказу директора училища був відповідальним за проведення виробничої практики з учнями, однак у порушення нормативних приписів самовільно приніс на об'єкт виробничої практики власну паяльну лампу і допустив студента Особу-2 до проведення ремонтних робіт із її використанням без передбачених засобів індивідуального захисту, відповідного інструктажу з охорони праці та безпеки життєдіяльності. Під час виробничої практики паяльна лампа загорілась та вибухнула, внаслідок чого Особу-2 заподіяно тяжкі тілесні ушкодження. Попри те що судом першої інстанції Особа-1 був визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 271 КК, апеляційний суд, а услід за ним і ККС ВС вирішили, що виконання рядовим працівником функціональних обов'язків з охорони праці, яке потягло суспільно небезпечні наслідки, виключає відповідальність за ст. 271 КК; натомість учинене має отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням на ст. 128 або ст. 119 КК. При цьому ККС ВС наголосив на тому, що покладені на Особу-1 обов'язки, виходячи із завдань навчального процесу, мали функціональний характер, супроводжували проходження студентами виробничої практики, проте не наділяли Особу-1 організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, притаманними службовій особі відповідно до примітки ст. 364 КК [24].

До кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК, можуть бути притягнуті лише ті службові особи, на яких законом або на підставі наказу, службової інструкції, спеціального розпорядження безпосередньо покладений обов'язок забезпечувати дотримання вимог про охорону праці на відповідній ділянці роботи або контроль за їх виконанням. У разі порушення вимог законодавства про охорону праці, які спричинили шкоду життю або здоров'ю особи, іншими службовими особами, останні (з урахуванням обставин справи) можуть нести відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

Наприклад, Б., працюючи завідувачем цеху кормів птахокомплексу ПП «Агрофірма «Олена» і порушуючи вимоги законодавства про охорону праці, не пересвідчи-

лася в безпечності роботи з кормозмішувачем, а саме не перевірила, чи працюють у ньому люди, включила кормозмішувач у той час, коли всередині перебував і чистив агрегат від залишків кормів працівник цеху С., який був смертельно травмований. Районний суд виправдав Б. за ч. 2 ст. 271 КК через відсутність у її поведінці складу злочину, пославшись на те, що Б. нібито не є суб'єктом розглядуваного злочину: на неї не покладалась обов'язки з дотримання вимог законодавства про охорону праці або контролю за їх виконанням. Автори узагальнення судової практики справедливо вказують на сумнівність такого рішення суду [25, с. 28–29].

Особа-1, будучи службовою особою, яка несе спеціальні обов'язки з охорони праці, і достовірно знаючи про те, що в обов'язки Особи-2 не входило виконання робіт із зчіплювання трактора з причепом, він не проходив навчання, необхідні інструктажі та перевірку знань з охорони праці, залучив Особу-2 до виконання робіт із зчіплювання. Під час виконання вказаних робіт Особа-2 отримав тілесні ушкодження, від яких помер. Діяння Особи-1 правильно кваліфіковане за ч. 2 ст. 271 КК [26].

З огляду на те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 271 КК, за умови вчинення його службовою особою підприємства, установи, організації фактично є різновидом службової недбалості, у випадках, коли зазначена службова особа через несумлінне ставлення до виконання своїх службових обов'язків допустила порушення вимог законодавства про охорону праці, які заподіяли шкоду здоров'ю потерпілого, загибель людей або інші тяжкі наслідки, її діяння залежно від тяжкості спричинених наслідків кваліфікується за відповідною частиною ст. 271 КК і додаткової кваліфікації за ст. 367 КК не потребує. Однак якщо внаслідок порушення службової особи заподіяно наслідки, вказані в ч. 1 або ч. 2 ст. 271 КК, й одночасно істотну шкоду або тяжкі наслідки майнового характеру (ч. 3 примітки ст. 365 КК), вчинене має додатково кваліфікуватись за ст. 367 КК (ідеальна сукупність кримінальних правопорушень).

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК, є спеціальним: ним є особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою. Це можуть бути фізичні особи, які використовують найману працю, службові особи, технічні службовці, бригадири, працівники, які безпосередньо виконують роботу. Наприклад, Марганецький міський суд Дніпропетровської області за ст. 119 і ст. 128 КК засудив машиніста підйомного крана С., який порушив правила роботи на крані. Як наслідок, кран перекинувся і впала люлька, в якій перебували монтажники, один із яких загинув, а ще двоє одержали тяжкі тілесні ушкодження. Оскільки С. і потерпілі були працівниками будівельного управління, в його поведінці вбачаються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК [25, с. 26].

Із суб'єктивної сторони всі кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, криміналізовані тільки у зв'язку з настанням певних суспільно небезпечних наслідків, характеризуються необережною виною у вигляді кримінально протиправної недбалості чи самовпевненості. Розглядувані делікти немає підстав вважати кримінальними правопорушеннями з так званою змішаною (подвійною, складною) формою вини. Переконливі аргументи на користь цієї точки зору наведені, зокрема, О.О. Бахуринською [27, с. 323–326].

З легальних визначень умислу (ст. 24 КК) і необережності (ст. 25 КК) однозначно випливає, що належність кримінальних правопорушень до умисних або необережних визначається психічним ставленням особи саме і тільки до суспільно небезпечних наслідків, а не до діяння. Те, чи усвідомлювала особа факт порушення нею певних правил, тобто психічне ставлення до діяння, під час вчинення нео-

бережних кримінальних правопорушень (зокрема, проти безпеки виробництва) може враховуватись під час призначення покарання. Відтак, характеризуючи суб'єктивну сторону необережних кримінальних правопорушень, точніше (коректніше) вести мову про свідоме, а не про умисне порушення особою певних правил безпеки.

У юридичній літературі, однак, трапляються і дещо відмінні від викладеного підходи. Так, можна прочитати, що за умисного порушення спеціальних правил безпеки психічне ставлення особи до такого суспільно небезпечного наслідку, як створення реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, може характеризуватись непрямым умислом або злочинною самовпевненістю (в останньому випадку йдеться про складну форму вини). До таких наслідків, як заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого і спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків, можливим є лише необережне ставлення винуватої особи. У разі недбалого ставлення до суспільно небезпечних наслідків, передбачених диспозиціями ст. ст. 272–275 КК, суб'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень характеризується не складною формою вини, а необережністю у виді кримінально протиправної недбалості [28, с. 121–127].

У судовій практиці панівний підхід, відповідно до якого кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва визнаються саме і тільки необережними деліктами, сумніву не піддається. Так, за ч. 2 ст. 272 КК засуджено Особу-1, яка, обіймаючи посаду головного інженера ПП «Білозерська ремонтно-експлуатаційна служба «Промінь», видала наряд на ведення робіт із підвищеною небезпекою з формування обрізки дерев з кошика автомобільного гідравлічного підйомника на висоті 6 метрів працівнику Особи-2, який не пройшов навчання та перевірку знань із відповідних питань охорони праці, без медичного огляду та професійного добору, без проєкту ведення робіт, не забезпечила під час виконання вказаних робіт відповідальну особу (керівника робіт). Унаслідок допущених Особою-1 порушень вимог законодавства про охорону праці Особа-2, виконуючи роботи на висоті з формувальної обрізки дерев, отримав тяжкі тілесні ушкодження, від яких помер. Реагуючи на твердження Особи-1 в касаційній скарзі про те, що «у вирокі вказано про умисність її дій, хоча кримінальне правопорушення, передбачене ст. 272 КК України, належить до неумисних злочинів», підтверджуючи правильність кваліфікації вчиненого засудженою за ч. 2 ст. 272 КК, ККС ВС наголосив на тому, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК, загалом характеризується необережною формою вини. При цьому саме порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою може бути умисним або необережним; ставлення ж винного до настання наслідків – лише необережним [29].

Проведене дослідження дозволяє зробити **висновок** про те, що труднощі кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва в судовій практиці пов'язані з розмежуванням складів суміжних посягань і встановленням змісту оцінних ознак. Кваліфікуючи вказані кримінальні правопорушення, слід зважати і на традиційно-бланкетний спосіб конструювання диспозицій статей, зосереджених у розділі Х Особливої частини КК. Якщо ж використати підхід О.В. Ус, то тут ми маємо справу з конструкційною бланкетністю, закладеною у формулу складу кримінального правопорушення з урахуванням наявності в одній чи декількох ознаках елементів його складу міжгалузевого змісту, що виявляється в усіх випадках вчинення кримінального правопорушення певного виду [30, с. 255].

За результатами здійсненого аналізу судової практики ми також вчоргове переконались у тому, що для вирішення конкретних кримінально-правових проблем потрібні чіткі нормативні і правозастосовні орієнтири, засновані

на наукових здобутках. Загалом, позитивну роль право-застосовного орієнтиру в досліджуваній категорії кримінальних проваджень продовжує виконувати ППВСУ від 12.06.2009 № 7. Попри передбачену ст. 46 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» можливість надання Пленумом ВС за результатами узагальнення судової практики роз'яснень рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства, ВС наразі задля забезпечення однаковості судової практики (зокрема, в частині засто-

сування статей КК про відповідальність за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва) використовує процесуальні інструменти. Видається, однак, що настав час для підготовки сучасного аналога ППВСУ від 12.06.2009 № 7. Оскільки подібне тлумачення кримінального закону є унікальним явищем у вітчизняній правовій культурі, подальші наукові розвідки є сенс присвятити з'ясуванню переваг і недоліків такого варіанта судової добудови кримінально-правових норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вешняков Д.Ю. Комментарий судебной практики по делам о нарушениях правил охраны труда. *Российский ежегодник уголовного права*. 2016. № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, профессора А.И. Бойцова. Санкт-Петербург : Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. С. 566–582.
2. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 30 вересня 2019 р. Справа № 583/3688/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84607561> (дата звернення: 20.02.2022).
3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 травня 2021 р. Справа № 208/2458/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286250> (дата звернення: 20.02.2022).
4. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 28 лютого 2012 р. Справа № 2604/3574/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27300171> (дата звернення: 20.02.2022).
5. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 27 січня 2014 р. Справа № 759/20948/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36828555> (дата звернення: 20.02.2022).
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
7. Вирок Городоцького районного суду Львівської області від 23 квітня 2019 р. Справа № 441/686/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81386721> (дата звернення: 20.02.2022).
8. Вирок Київського районного суду м. Харкова. Справа № 953/10768/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93729861> (дата звернення: 20.02.2022).
9. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 21 серпня 2020 р. Справа № 265/1717/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91103217> (дата звернення: 20.02.2022).
10. Вирок Сокальського районного суду Львівської області від 28 жовтня 2019 р. Справа № 454/740/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85530672> (дата звернення: 20.02.2022).
11. Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 24 квітня 2019 р. Справа № 608/313/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81388332> (дата звернення: 20.02.2022).
12. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170.
13. Вирок Франківського районного суду м. Львова від 15 травня 2013 р. Справа № 1326/375/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31445684> (дата звернення: 20.02.2022).
14. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 27 травня 2019 р. Справа № 243/4624/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82021579> (дата звернення: 20.02.2022).
15. Таран О.В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : монографія. Київ : «ДІА», 2012. 352 с.
16. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008–2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. Київ : Істина, 2011. 736 с.
17. Навроцький В.О. З професорської шухляди. Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. 705 с.
18. Рішення Європейського суду з прав людини. Захист життя, здоров'я, честі та гідності. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2018. № 11. 291 с.
19. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 31 жовтня 2019 р. Справа № 589/2487/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85364292> (дата звернення: 20.02.2022).
20. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 16 вересня 2020 р. Справа № 219/7804/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91604647> (дата звернення: 20.02.2022).
21. Лановенко І.П., Чангули Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан / отв. ред. И.П. Лановенко. Киев : Наук. думка, 1989. 280 с.
22. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. 380 с.
23. Куцевич М.П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 445 с.
24. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 березня 2018 р. Справа № 727/922/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72909503> (дата звернення: 20.02.2022).
25. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 6. С. 23–29.
26. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 8 грудня 2020 р. Справа № 579/431/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93425986> (дата звернення: 20.02.2022).
27. Бахуринська О.О. Вплив концепції «змішаної» форми вини на зміст вини у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 271 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 323–326.
28. Шамсутдінов О.В. Особливості суб'єктивної сторони в кримінальних правопорушеннях зі складною об'єктивною стороною (статті 272–275, 326 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3. С. 121–127.
29. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 лютого 2019 р. Справа № 227/873/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80017546> (дата звернення: 20.02.2022).
30. Ус О.В. Кваліфікація в кримінальному праві України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2020. 485 с.